GUSTAF AULÉN

LITURGISKA FÖRNYELSESTRÄVANDEN

OCH

EVANGELISK KRISTENDOM

LUND
C. W. K. GLEERUPS FÖRLAG

LUND 1928
BERLINGSKA BOKTRYCKERIET

Förord.

Efterföljande lilla skrift har sin närmaste anledning i den omständigheten att jag under förra hösten vid olika tillfällen varit kallad att hålla föredrag i liturgiska frågor såväl inom Sverige som utom vårt lands gränser. Vad här avses är icke någon detaljdiskussion av gudstjänstordningens problem, i Sverige för tillfället särskilt aktuella genom 1926 års handboksförslag. Jag åsyftar mera att, med hänsyn till svenska förhållanden, giva en principiell belysning av de liturgiska förnyelsesträvandena och av liturgiens betydelse för och ställning inom evangelisk kristendom. Det kan knappast sägas, att den liturgiska diskussionen, sådan den för närvarande föres ibland oss, alltid utmärker sig för särdeles genomskinlig klarhet. Oklarheten är, förefaller det, t. o. m. ibland störst just där man som mest ropar på principer.

Lund den 21 januari 1928.

Gustaf Aulén.

Kap. 1.

En omdaningstid.

Liturgiska frågor stå i denna tid på dagordningen överallt inom den evangeliska kristenheten. När man står mitt uppe i arbetet och sysslar med en detalj här eller en detalj där, har man måhända icke alltid tillräckligt omfattande perspektiv på vad det egentligen är som håller på att ske. Men om man ser sig omkring runtom i de olika evangeliska kyrkosamfunden och jämför läget för ögonblicket med läget sådant det var för några decennier sedan, skall man ovillkorligen få ett starkt intryck av en djupgående förvandling. I själva verket befinna vi oss mitt uppe i en omdaning av större mått än någon sedan reformationens dagar.

I Englands kyrka blevo handboksfrågorna tidigare aktuella än i någon annan evangelisk kyrka. Hela det senare 1800-talet präglades där av debatter om gudstjänstordningen. Olika intressen bröto sig skarpt mot varandra. Det

långvariga och mödosamma arbetet hade så gott som nått målet, då det nya handboksförslaget helt oväntat, efter att ha passerat alla kyrkliga myndigheters skärseldar, förkastades av underhuset. En bild av den närvarande situationen i England får man, om man tänker sig, att vi i Sverige skulle äga så skarpa liturgiska motsättningar, att de rentav hölle på att spränga kyrkogemenskapen, att vidare ett handboksförslag trots dessa motsättningar blivit godtaget med överväldigande majoritet av alla kyrkliga instanser, men att det slutligen fällts av andra kammaren med en knapp majoritet, till stor del bestående av personer, som icke tillhöra den svenska kyrkan. Situationen i England är alltså för tillfället synnerligen brydsam. Det är dock, trots allt, icke osannolikt, att den engelska kyrkans ledning snart nog skall kunna föra frågan i hamn.

I Tyskland tilldraga sig för närvarande de liturgiska frågorna en större uppmärksamhet än de förut gjort under flera århundraden. Den liturgiska litteraturen är överflödande rik. Det karakteristiska för läget synes vara, att man här gör trevande försök i de mest olika riktningar. Man är inriktad på att något måste göras, men man är uppenbarligen mycket oviss om var som egentligen skall göras. Åtskilliga av de förslag

som framläggas synas onekligen skäligen planlösa och i avsaknad av kontakt med fast evangelisk tradition. Det intryck man närmast får är att läget i Tyskland på det liturgiska området är ungefärligen lika kaotiskt som det är på det teologiska området överhuvud.

Inom vår norska systerkyrka har man på senaste tid utvecklat en oerhörd energi. Inom loppet av några få år har man här förnyat alla de kyrkliga böckerna: man har fått ny handbok — med ganska genomgripande förändringar — ny psalmbok, ny koralbok och nytt missale.

Det för situationen kanske allra mest betecknande är att man, även inom sådana kyrkosamfund, där man tidigare haft ingen eller så gott som ingen liturgi, strävar hän emot en liturgisk nydaning. Så är t. ex. fallet inom Hollands reformerta kyrka. Den så gott som fullständiga frihet man här äger i fråga om gudstjänstens utgestaltning utnyttjar man på åtskilliga håll så, att man i gudstjänsten infogar en liturgisk avdelning, utformad så som man själv önskar. Under en resa i Holland våren 1927 deltog jag i en gudstjänst, där den tjänsteförrättande prästen använde vårt svenska, av honom själv till holländska översatta högmässoritual. Många yngre präster, med vilka jag samtalade, uttalade

sin livliga åstundan efter att få en fast liturgisk gudstjänstordning.

Till och med inom frikyrkliga samfund, där man under äldre dagar med stor missaktning sett ned på allt vad fasta formulär heter, kan man i nutiden iakttaga hurusom en omsvängning håller på att äga rum och huru man trevar efter att få någon motsvarighet till den kyrkliga altargudstjänsten. Icke heller här står man alldeles utanför det intresse för gudstjänstens liturgiska sida, som så starkt gör sig gällande i denna tid.

Samma växande intresse för gudstjänstens liturgiska och kyrkomusikaliska sida låter sig också nogsamt förmärkas inom den svenska kyrkan. Det kan vara upplysande att jämföra det närvarande läget med situationen under 1800-talets senare decennier.

Ingen kan påstå, att det senare 1800-talet i allmänhet hade någon alltför stor kärlek till altargudstjänsten och det som med den sammanhänger. Man betraktade det liturgiska såsom något mindre väsentligt. Även i min ganska utpräglat gammalkyrkliga hembygd kunde det förekomma, att kyrkobesökarna stodo kvar och pratade på kyrkobacken ännu sedan altartjänsten begynnt samt att man lämnade kyrkan utan att avvakta gudstjänstens liturgiska avslutning. Man

betraktade då i stor utsträckning predikan såsom den egentliga gudstjänsten och allt övrigt såsom bihang, såsom gammal kvarlåtenskap, vilken mera tolererades än senterades. Särskilt var det vanligt, att man misstrodde de formulerade bönerna. Inflytande från de frikyrkliga gudstjänstformerna hade medfört, att man icke ville gilla andra böner än de fria. Överhuvud var man benägen att betrakta allt vad fasta formulär hette såsom hårda band, vilka på ett otillbörligt sätt insnörde och hämmade det andliga livet.

Gudstjänstritualet erbjöd föga variation. Bortsett från texternas växling var det sig väsentligen likt året igenom. Det enda undantaget utgjordes av litanian under fastlagen. Mässmusik var endast obetydligt i bruk. Man sjöng knappast någonsin något annat än gloria, salutation och benedicamus och detta till samma melodier kyrkoåret igenom. Man hade snarast intryck av att den liturgiska musiken var stadd i utdöende.

Koralen hade visserligen givetvis sin fasta och obestridda plats i gudstjänsten. Men det var ingen lysande tid för psalmsången. Det värsta var icke att alla koraler blivit klädda i den utjämnade taktens dräkt och att därmed många gamla härliga koralers rytmiska livfylldhet gått förlorad. Ännu värre var det allmänt

härskande, ofantligt långsläpiga spelsättet. Det är fullt förklarligt, att under denna tid de lätta anglo-amerikanska melodierna vunno så starkt insteg i folklivet. Ty koralspelet var verkligen icke ägnat att bära sången och giva den lyftning. Kyrkomusiken spelade överhuvud icke någon framträdande roll. Vespergudstjänster voro okända. De gamla kyrkomusikaliska skatterna lågo vårdslösade och oanvända. Det var obestridligen en period av nedan både för liturgi och kyrkomusik.

Det är uppmuntrande att göra sig reda för vad som skett under de senaste trettio åren. Man kan icke undgå att bliva slagen av den nya livaktighet, som gjort sig så starkt gällande både på det liturgiska och det kyrkomusikaliska området. Jag gör i det följande några summariska anteckningar.

Utgångspunkten för det nya skedet kan sägas ligga i 1894 års handbok, som i många avseenden innebar en väsentlig förbättring. Denna nya handbok betydde icke någon slutpunkt — den betydde tvärtom att nu det liturgiska arbetet på allvar började komma i gång. Sedan dess ha liturgiska frågor ständigt stått på dagordningen i vår kyrka. Snart sagt alla senare kyrkomöten ha haft att taga ställning till liturgiska reformförslag. År 1917 stadfästes

åter en ny — låt vara mycket lätt reviderad — handbok. Man skulle möjligen kunnat vänta, att detta betytt åtminstone en vilopunkt. Men alldeles motsatsen blev fallet. Redan vid nästa kyrkomöte förelågo en mångfald nya handboksförslag. Och till det sist hållna kyrkomötet, 1926, framlämnades åter ett förslag till revision av den svenska handboken, ett förslag, som är vida mera omfattande och djupgående än något av de tidigare. Till detta nu föreliggande förslag får jag i det följande tillfälle att återkomma. Diskussionen om detsamma pågår för tillfället runtom i landet. Dess värre måste det sägas, att denna debatt icke alltid ligger på det höga plan som önskvärt varit.

Allt detta betyder, att de liturgiska frågorna icke ha kunnat komma till ro. Det är uppenbarligen någonting, som med en inre obetvingelig makt vill bryta sig väg fram. Från många håll har man klagat över, att ständigt nya förändringar företagas och att icke det hela kan göras färdigt med ett slag. Fråga är emellertid om något dylikt varit möjligt eller ens önskvärt. Liturgiska reformer fara icke väl av att forceras fram. De måste växa fram med livets egen rätt. Det viktigaste är icke att allt så fort som möjligt föres fram till ett definitivt slut. Långt viktigare är att det som så småningom växer

fram verkligen berikar och fördjupar vårt gudstjänstliv.

Jag behöver icke här registrera de förändringar av vår gudstjänstordning, som allaredan vidtagits. En eller annan av dessa kan måhända vara i behov av förnyat övervägande. Att emellertid åtskilligt, ja, mycket redan vunnits skall säkert allmänt erkännas. Vinsten ligger framför allt däri, att tanken på kyrkoårets skiftningar, de olika kyrkotidernas särprägel mer och mer har slagit igenom samt att därmed den svenska kyrkas gudstjänstordning håller på att befrias från den monotoni, som tidigare präglat den.

I sammanhang med det liturgiska revisionsarbetet omnämner jag också, att vår kyrka under senare tid fått ny evangeliebok med en i stort sett mycket omsorgsfull revision av texter och böner samt att vi också — efter mycket arbete och mycken diskussion — erhållit ett tillägg till psalmboken av 1819.

På det kyrkomusikaliska området har livaktigheten under senare decennier snarare varit ännu större än på det liturgiska.

Här må först och främst erinras om det intensiva arbete, som under lång tid nedlagts på koralboksfrågan, av privata företagare, av föreningar såsom särskilt Kyrkosångens Vänner, samt av officiellt tillsatta kommittéer. För några

år sedan fingo vi en ny koralbok anbefalld till bruk i församlingarna. Man kan ha olika meningar om ett och annat i denna bok. En del av de upptagna melodierna äro väl icke fullt värdiga. I vissa fall kunde alternativ varit på sin plats: en rytmisk form kunde ha ställts bredvid den »utjämnade». Men man skall icke kunna säga annat än att denna koralupplaga betyder ett stort steg framåt. Lyckligtvis har också den från 1800-talet traditionella släpigheten i koralspelet alltmer försvunnit — även därigenom har psalmsångens möjligheter avsevärt förbättrats.

Måhända är olikheten i jämförelse med det senare 1800-talet i intet avseende så stor som när det gäller mässmusiken. En ofantlig rikedom och omväxling har här givits oss i jämförelse med den forna torftigheten. Svenska kyrkans missale har utkommit i flera upplagor och varje ny upplaga har haft mera att bjuda än sin närmaste föregångare. I fråga om mässmusiken har kyrkoårsprincipen — de-tempore-principen — helt och hållet slagit igenom; de olika kyrkotidernas egenart återspeglas i den liturgiska tondräkten. Gamla förnämliga tonskatter ha på nytt gjorts levande. Också vår egen generation har lämnat sitt bidrag — av växlande värde.

Det kyrkomusikaliska intresset har icke in-

riktat sig endast på högmässogudstjänsten utan också i hög grad på de s. k. bigudstjänsterna. Närmast var det vespergudstjänsterna, som drogo uppmärksamheten till sig. Ett imponerande arbete förelåg redan i det 1914 utgivna Vesperale. Här funnos omsorgsfullt utarbetade vesperordningar för alla kyrkoårets högtidsdagar och dessutom för en hel del speciella firningsämnen. Dessa vespergudstjänster slogo påfallande hastigt igenom och blevo i vida kretsar mycket tacksamt mottagna. Ville man göra dem till föremål för kritiskt bedömande, skulle man möjligen kunna säga, att de väl ensidigt voro tänkta såsom festgudstjänster och att de delvis gjorde ett en smula brokigt intryck. Att detta vesperale gjort en mycket betydande insats i svenskt gudstjänstliv är icke desto mindre ovedersägligt. För ett par år sedan fick svenska kyrkan ett nytt »Vesperale» — titeln är i själv averket icke adekvat, eftersom verket även innehåller ritual och musik för matutin och completorium. Detta nya vesperale har en helt annan karaktär än det föregående. Man eftersträvar större enkelhet och enhetlighet och utnyttjar i vida högre grad den gamla klassiska kyrkomusiken. Verket beledsagas därför också av ett Psalterium, som upptagit flertalet av psaltarens psalmer — i själva verket alltför många — och låtit dem

beledsagas av de gamla kyrkotonerna. Huru förtjänstfulla dessa senast utgivna verk äro, torde det dock kunna ifrågasättas, om våra musikaliskt färgade bigudstjänster genom dem fått sin mest önskvärda gestalt. Redan före det senaste vesperalet utgavs på privat väg (av A. Adell och K. Peters) Evangelisk tidegärd, innehållande ritual och musik till matutin, vesper och completorium, allt hållet i ren gammalkyrklig stil i överensstämmelse med bruket i Sverige under den äldre evangeliska tiden.

I detta sammanhang bör jag också omnämna de senaste decenniernas starka intresse för kyrklig körsång, manifesterat i hymnsamlingar sådana som Hymnarium och Musica sacra. Kyrkliga körer ha upprättats litet varstans i våra församlingar. På sista tiden ha dessa körer förbundits i större sammanslutningar stiftsvis och för hela riket. Överhuvudtaget finner man en uppenbar strävan att tillgodogöra sig kyrkomusikens ädla, outtömliga skatter. Det stora kyrkomusikmötet i Linköping hösten 1927 gav ett imponerande uttryck åt allvaret och energin i dessa strävanden.

Det kunde nu vara frestande att gå från det interna område med vilket vi hittills sysslat — gudstjänstlivets liturgiska och kyrkomusikaliska utgestaltning — till ett mera externt:

omsorgen om själva gudstjänstrummet och om gudstjänstens yttre ram. Ämnet är alltför vidlyftigt. Jag kan här endast snudda vid det. Mera behövs heller icke för att vi skola få ett livligt intryck av den omsvängning som håller på att ske. Det senare 1800-talet var onekligen för allt som rör kyrkobyggnaderna och deras utsmyckning en period av nedan. Det som nybyggdes var föga föredömligt, vare sig man byggde i ladustilen eller med schematisk gotikimitation. Restaureringarna ha dystra ting att förtälja om hur dyrbara och rentav oersättliga värden förstörts. Huru helt annorlunda äro icke nutidens pietetsfulla restaureringar! Man tänke t. ex. på Vreta kloster och Varnhem. Det vill också synas som om man i våra dagar verkligen begynner att kunna bygga kyrkor igen — tecknen som tyda härpå bli allt flera och alltmera hoppgivande. Påpekas bör också den nyvaknade omsorgen för kyrkorummets värdiga prydning, som tagit sig så många och vackra uttryck. Altaret blomstersmyckas och upplyses av levande ljus. De gamla kyrkodräkterna komma till heders o. s. v.

Överblickar man hela det område, som vi nu helt hastigt befarit, kan man icke undgå att konstatera, att ställningen till gudstjänstlivets liturgiska sida och allt som därmed sammanhänger blivit avsevärt förändrad under senare tid. Den forna passiviteten har förbytts i livligt intresse och ivrig verksamhetslusta. Utan tvivel: det är något som vill tränga sig fram. Och betänka vi så, att dylika strävanden till förnyelse av gudstjänstens liturgiska och kyrkomusikaliska sida göra sig gällande överallt i den evangeliska kristenheten, så måste vi säga oss, att vårt evangeliska gudstjänstliv f. n. befinner sig mitt uppe i en brytnings- och omdaningsperiod.

Detta faktum är ägnat att ställa oss inför åtskilliga frågor. Varpå kan denna märkliga omsvängning bero? Innebär det som håller på att ske en förnyelse av evangeliskt gudstjänstliv — eller innebär det kanske snarare en förvanskning, ett avsteg bort från den evangeliska kyrkans egen väg? Åtskilliga röster låta oss förstå att det är fara å färde. Saken är givetvis värd det noggrannaste övervägande. Ett förnyelsearbete måste ledas av klara grundsatser. Det består ett intimt sammanhang mellan trosåskådningen och liturgins utgestaltning. Frågan om principerna är därför ingen ovidkommande fråga. Arten av den för tillfället i Sverige pågående liturgiska diskussionen gör det för oss dubbelt nödvändigt att företaga några principiella överväganden.

Kap. 2.

Altare och predikstol.

I tidskriften Kristendomen och vår tid, häfte 10—11 1927, recenseras ett av Fr. Flemming författat liturgiskt arbete med titel Die treibenden Kräfte in der lutherischen Gottesdienstreform. Recensenten, som uppenbarligen är starkt inställd på att bekämpa allehanda liturgiska villfarelser i nutiden, beprisar Flemmings bok i de högsta toner. Han har »blottat de liturgiska grundlinjerna», vi bli »räddade från att löpa vilse i labyrinten av liturgiska resonnemang och förslag»; förf. skänker oss »möjligheten av en fast liturgisk kontroll, ja, en säker liturgisk diagnos». Allt detta låter ju hoppgivande. Men om man läser igenom recensentens redogörelse för bokens huvudinnehåll, blir man dessvärre knappast benägen att underskriva det avgivna vitsordet. Vad säges alltså om de lutherska principerna? Först detta: »den ideala lutherska

gudstjänsten är oliturgisk». Rent besked onekligen. Vidare: »eftersom Guds ord är gudstjänstens tillräckliga (obs. ransoneringssynpunkten!) innehåll, är den egentliga lutherska gudstjänsten bibelförklaringen». Så långt är åtminstone allt klart nog, även om utsagan med tanke på de lutherska gudstjänsternas anordning här i landet och annorstädes är ägnad att överraska. Men några rader längre fram rubbas cirklarna betänkligt. Författaren skiljer enligt recensenten mellan gudstjänstens subjektiva och objektiva sida och låter den förra representeras av predikan och den senare av »den liturgiska formen». Under polemik mot riktningar i nutiden, vilka förmenas åsyfta ett åsidosättande av predikan, framhålles det, att en farlig konsekvens härav skulle vara att »den gamla lutherska jämnvikten mellan objektivitet och subjektivitet» skulle gå förlorad. Hur var det? Ha vi inte nyss hört, att den ideala lutherska gudstjänsten är oliturgisk, är bibelförklaring — varifrån då plötsligen denna lutherska »jämnvikt» mellan det subjektiva och det objektiva, representerat av liturgin? Den principiella klarheten förefaller icke vara särdeles strålande.

Jag har tagit fram detta exempel, därför att det kan sägas vara ganska typiskt: den suddighet i tankegången, som vi här funnit,

förekommer dessvärre ofta nog i diskussioner om liturgiska frågor. Man utgår — på goda grunder — ifrån att den evangeliska kyrkan är en »Ordets» kyrka. Man förmenar vidare, att denna omständighet måste leda till ett undanskjutande av gudstjänstens liturgiska sida. Men samtidigt kan man förklarligt nog icke komma loss ifrån den lutherska kyrkans starka tradition.

Ett karakteristiskt utslag av denna vacklande hållning återfinnes i S. Stadeners uppsats om Predikstol och altare, införd i den 1922 utgivna publikationen Rom eller Wittenberg. Utredningen går ut på att fastställa skillnaden mellan förkunnelsens gudstjänst och altarfromheten. Under det att reformationen gjorde predikstolen »till en caresserad del av kyrkorummet och till kyrkans ofta mest värdefulla möbel» var Luther, enligt vad förf. vill fastställa, »likgiltig för altaret». Altarandakten förklaras bestå i stämning och mystik; de härmed förbundna farorna registreras sorgfälligt. Med en viss överraskning läser man så till sist: »vi evangeliska hava både predikstol och altare kära». Och ännu mera glatt överraskad blir man, då man i samme författares bok Vid kyrkans port hör honom mana till att »älska altaret» samt framhäva, hurusom tjänsten vid altaret »är en dyrbar

rättighet och en gåva långt mer än plikt eller åliggande».

Det är svårt att förstå vad det kan vara för glädje med att uppställa »principer», som icke hava något sammanhang med fakta. Man kan föreställa sig att någon skulle vilja finna på att deklarera: det ideala svenska statsskicket är riksdagsfritt. En sådan »princip» skulle möjligen senteras av en eller annan, dess sammanhang med den faktiska verkligheten vore emellertid onekligen jämförelsevis löslig. Men satsen att den ideala lutherska gudstjänsten skulle vara oliturgisk är knappast starkare motiverad. Vill man säga, att den lutherska gudstjänsten principiellt borde vara oliturgisk, så skulle det vara detsamma som att säga, att det gudstjänstliv, som nu i fyrahundra år existerat här i landet, i princip varit olutherskt.

»Oliturgiska» gudstjänster äro inga okända företeelser. Vi behöva icke sväva i ovisshet om huru sådana taga sig ut. Gudstjänster utan liturgi och med undanskjutande av altaret förekomma sedan gammalt i den reformerta kristenheten och inom diverse samfundsbildningar från senare tid av s. k. frikyrklig typ. Men dylika gudstjänstformer äro icke karakteristiska för den del av den evangeliska kristenheten, som — mycket emot Luthers egen önskan — blivit uppkallad

efter hans namn. Olikheten i jämförelse med den reformerta typen ligger i öppen dag. Den visar sig genast i det reformerta kyrkorummets anordning, där predikstolen är centrum och där man förgäves spanar efter altaret. För mitt minne träder en gudstjänst i Hollands »hervormde kerk» våren 1926. Den hölls i en gammal härlig, från medeltiden stammande gotisk kyrka. Koret var, såsom i Holland ofta är fallet, med en brädvägg avskilt från långskeppet. Detta avskilda kor begagnades såsom en slags förhall. Här ställde man sina cyklar och vandrade omkring samspråkande med hatten på huvudet. I långskeppet var predikstolen den allt behärskande mittpunkten. Kring denna voro bänkarna amfiteatraliskt ordnade. Gudstjänsten varade ungefär en och en halv timma. Den bestod av predikan och fri bön. Därutöver förekom endast psalmsång. Vi sjöngo sammanlagt sex psalmverser, fördelade på fyra repriser. Detta var alltså en typiskt oliturgisk gudstjänst. Men hur det kan falla någon människa in att kalla en karakteristisk luthersk högmässa »oliturgisk» är mig fullständigt obegripligt. *Vi* ha ju, alltsedan reformationens dagar, alltid haft både altare och liturgi. Icke minst inom den svenska kyrkan är denna tradition orubbligt fast.

Överblickar man de olika gudstjänsttyperna

inom kristenheten, kan man lämpligen skilja mellan trenne. Vi ha den utpräglat liturgiska typen företrädd inom den romerska och grekiska kristenheten. Tala vi här om en utpräglad eller en exklusivt liturgisk typ, så behöver detta icke betyda, att predikan överhuvud icke skulle förekomma. Predikningar hållas som bekant ofta nog såväl på romerskt som på grekiskt område. Men predikan har ingen verkligt fast ställning inom gudstjänstlivet, den är icke inorganiserad såsom ett väsentligt moment i gudstjänsten. Liturgin betraktas såsom representerande den »egentliga» gudstjänsten och predikan, när den förekommer, såsom ett bihang. I skarp motsättning till denna typ står den »oliturgiska» typ, vilken vi påträffa på reformert område samt inom en del av de mera föreningskyrkligt organiserade samfund, som uppstått under de senare århundradena. Här ligger all tonvikt på förkunnelsen. Det är icke uteslutet att några rudiment av liturgi kunna förekomma, men dessa spela i så fall rollen av mindre väsentligt bihang. Den för de »lutherska» kyrkorna karakteristiska gudstjänsttypen avgränsar sig starkt både mot den exklusivt liturgiska och den oliturgiska typen. Både förkunnelsen och liturgin ingå här såsom väsentliga moment i gudstjänsten. Vi kunna visserligen på olika håll inom

lutherdomen finna olika skiftningar ifråga om gudstjänstlivets utgestaltning. Men det egentligt karakteristiska, den bakomliggande principen är här att det *icke existerar någon rivalitet mellan altare och predikstol,* mellan liturgi och förkunnelse. Dessa tvänne faktorer äro tvärtom till för att stödja, styrka och stadfästa varandra. Föreställningen att de skulle rivalisera ter sig principiellt såsom en absurd tanke.

När man på sina håll i den nutida liturgiska diskussionen kan yttra sig med påfallande ringaktning om gudstjänstens liturgiska sida och t. o. m. kan vilja påstå att den ideala lutherska gudstjänsten skulle vara oliturgisk, plägar man i allmänhet motivera denna position därmed att den evangeliska kyrkan är en Ordets kyrka och dess gudstjänst en Ordets gudstjänst. Mot själva denna sistnämnda grundsats finnes ingen invändning att göra. Synpunkten har med all kraft gjorts gällande såväl av Martin Luther själv som av de övriga reformatorerna. Reformationen drog också av denna grundsats den konsekvensen att predikan, förkunnelsen måste äga en central ställning inom gudstjänstlivet. Betoningen av predikan hade i själva verket sin grund både i principiella och praktiska skäl — vad de senare beträffar kan det vara tillräckligt att erinra om att predikan i en tid, då läskunnig-

heten var skäligen inskränkt, måste vara den evangeliska sakens främsta hjälpmedel — ehuru det nog kan förtjäna att erinras om jesuiten Concenius' klagan, att Luthers psalmer »förfört flera själar än hans skrifter och predikningar». Men om alltså den evangeliska kyrkan framträder såsom en Ordets kyrka och dess gudstjänst såsom en Ordets gudstjänst, så uppstår frågan om verkligen detta med någon slags inre nödvändighet skulle leda till ett undanskjutande av liturgin och dess betydelse.

Vi ha all anledning att i klarhetens intresse ställa oss inför frågan om vad den mångomtalade evangeliska principen — »Ordets princip» — egentligen innebär.

Ordets princip står — i en summa sagt — för »deus revelatus». Den står för vissheten om att den Gud vi såsom kristna bekänna icke är *blott* den »fördolde» Guden, utan på samma gång den som värdigats »uppenbara sig», som gjort och alltjämt gör sig själv känd ibland oss. Därför att denna gudsuppenbarelse blivit koncentrerad i Kristus, därför att vi i honom möta »Guds vilja och hjärtelag», betecknas han såsom »Ordet» i egentlig mening. Att vilja hävda ordets princip betyder alltså från denna synpunkt, för att anknyta till Luther, att »icke vilja veta av någon annan Gud» än den vilken

här — i och genom Kristus — gör sig förnummen och handlar med oss, släkte efter släkte.

Vilja vi nu tillämpa denna princip på gudstjänstordningen, så kunna vi närmast draga följande slutsatser: 1) Ordets princip står på vakt mot varje tendens till att försinnliga, materialisera den gudomliga närvaron. Här framträder en tydlig motsättning mot de tendenser, som göra sig gällande i den romerska mässan. Gud ger sig icke tillkänna i synlig gestalt men i andens kraft. Hans närvaro är en närvaro »i anden», men därmed förvisso icke mindre real. All tonvikt ligger på det andliga budskapet, på den andliga realiteten. 2) Ordets princip står ytterligare på vakt mot all mysticism, för vilken Guds vilja och hjärtelag hotar att försvinna för det dunkla och obestämda, det Stora Oändliga. Också ett dylikt inslag har som bekant en viss hemortsrätt inom det romerska gudstjänstlivet: »mystiken» representerar då den högre andligheten och bildar en komplettering till de ovan nämnda, mera »massiva» tankegångarna. Det som Ordets princip står för är den kvalitativa, innehållsfyllda, av Kristus och hans livsverk bestämda och präglade gudsbilden. 3) Slutligen står denna princip också för den grundsatsen att församlingen skall vara aktivt deltagande i gudstjänsten. Detta var som bekant en av reformationens ledande grundtankar. Ordets princip tolererar intet liturgiskt hemlighetsmakeri. Allt som sker i gudstjänsten skall vara tillgängligt för den gudstjänstfirande församlingen. Jag deltog förra sommaren i en gudstjänst i den grekisk-ortodoxa kyrkan i Lausanne. Den ritual som följdes var den berömda Krysostomusliturgin. Den innesluter i sig några av kristenhetens skönaste och renaste böner. Men flera av dessa lästes tyst av de officierande under det att mässans ceremonier utfördes. Församlingen fick icke vara aktivt med i dessa böner — kunde man icke liturgin på förhand, hade man ingen aning om att gudstjänsten inneslöt sådana böneklenoder som den faktiskt gjorde.

Däremot är Ordets princip givetvis ingen instans mot liturgin. Den säger oss alls icke, att den evangeliska gudstjänsten skulle vara oliturgisk och uppgå i »bibelförklaringen». Den gör icke predikan till ett och allt. Den legitimerar tvärtom lika väl liturgin som predikan. De ha båda sin hemortsrätt därav att och i den mån som de stå i Kristi och hans Andes tjänst, därigenom att och i den mån som de få vara redskap för Guds helige Ande. För en klart evangelisk syn är nämligen alltid Anden det primära — allt vad former heter äro redskap, som få sin vikt och betydelse i den mån som

de *tjäna Anden*. Detta gäller i lika hög grad om liturgins som om predikans form Skulle någon falla på den idén att vilja hävda predikan på ett exklusivt sätt, med uteslutande av liturgins rätt, kan det vara skäl att vederbörande erinrar sig Luthers ofta upprepade ord om det som hållit evangeliet vid makt även »under påvedömet»: han hänvisar här som bekant till vissa delar av liturgin — de heliga texterna, Fader vår, framför allt till nattvarden såsom ett evangeliets vittne.

Allt som på något sätt kan tjäna Anden har alltså sin fulla hemortsrätt i en evangelisk gudstjänst. Biskop Edvard Rodhe gör i sin lilla bok om Vår svenska högmässa en uppmärksammad distinktion mellan det »auditiva» och det »visuella» elementet i gudstjänsten. Det auditiva elementet, vilket Rodhe givetvis icke inskränker till predikan, intar det främsta rummet i den evangeliska gudstjänsten. Men även det visuella elementet kan — likaväl som tonerna — träda i evangeliets, i Andens tjänst. Här är överhuvud icke plats för några ransoneringssynpunkter. Frågan är icke en fråga om det minsta möjliga. Vårt öga spanar tvärtom efter alla de medel och former, som kunna låta sig brukas i Andens tjänst.

Har alltså liturgin sin fulla och obestrid-

bara rätt i evangeliskt gudstjänstliv, så är det å andra sidan lika obestridligt, att predikan alltifrån reformationen fått en fast och central ställning i samma gudstjänstliv. Vad reformationen i detta avseende givit oss betrakta vi såsom ett dyrbart arv, väl förtjänt av all vår omvårdnad. På sina håll resonnerar man som om snart sagt varje strävan för liturgisk förnyelse i och med detsamma skulle innebära en tendens att ringakta eller undanskjuta predikan. Ingenting är oriktigare. Ett dylikt resonnemang utgår från den falska förutsättningen att det med nödvändighet skulle bestå någon slags rivalitet mellan predikstol och altare.

Obs!

Med all kraft må det alltså sägas ifrån, att det i själva verket icke *kan* givas någon alltför stor omsorg om predikan. Ja, man skulle på goda grunder kunna tillägga, att — sådant som läget för närvarande faktiskt är beskaffat — det icke gives något för gudstjänstlivets förnyelse viktigare än *predikans förnyelse*. Intet är tydligare för den som ser sig omkring med oförvillade ögon och hör med oförvillade öron än att predikans läge för närvarande är verkligt kritiskt samt att det som vi mer än något annat ha av nöden är en predikans förnyelse. Det går icke att blunda för detta faktum och icke heller går det an att söka överskyla det med

överspända ord om predikans gudomliga karaktär.

I dagens debatter om gudstjänstliga frågor, sådana de föras här i landet, har jag till min ohöljda förvåning gång efter annan stött på föreställningar, som gå ut på dels att predikan skulle vara snart sagt gudstjänstens enda gudsord och dels att denna förkunnelse skulle representera ett hart när ofelbart gudsord — man får ibland ett intryck av att den gamla inspirationsläran hölle på att flytta över från Skriften till predikstolen.

När biskop Stadener i sitt Herdabrev till Strängnäs stift gör upp med vad han kallar den ritualistiska riktningen, ställer han oss inför följande alternativ: antingen är predikan endast ett mänskligt ord eller också är den Guds egen stämma. Jag tillåter mig att anföra några betecknande satser. Man utgår — heter det — »från ett av den heliga Skrift fullständigt förkastat antagande, nämligen att predikan till sitt väsende är ett mänskligt ord och icke ett gudomligt, och att man skall lyssna till predikan med samma avsikt och förväntan som till en profan talare(?). Detta antagande är grundfalskt. Paulus säger: 'I haven anammat det av oss predikade ordet, icke såsom människors ord, utan såsom det sannerligen är, såsom Guds ord'.

Den som predikar har att tala allenast Guds heliga ord. Den som hör predikan skall tillstädja Anden att förvandla det mänskliga ljud som örat uppfångar, till Guds egen stämma. Det gives knappast någon mera fördärvlig villfarelse än påståendet att predikan är till sitt väsende ett ord av människor och icke av Gud».

Vill författaren beprisa predikan och visa oss högheten i dess uppgift, vill han säga oss att predikan, när den är vad den skulle vara, låter oss som lyssna förnimma gudsrösten som dömer och frälsar, så finnes ingenting att däremot invända. Så långt är allt riktigt och gott: man kan icke tänka *för* högt om predikan, om dess uppgift och möjlighet. Men det tvivelaktiga och verklighetsfrämmande i resonnemanget visar sig närmast i den negativa satsen — i avvisandet av att predikan skulle vara ett mänskligt ord. Det tvivelaktiga ligger m. a. o. i det alternativ, inför vilket vi ställas, och vilket författaren *söker* stödja med Pauluscitatet. Ty intet är mera uppenbart än att predikan är ett mänskligt och oftast mycket mänskligt ord. Gudsordskaraktären garanteras ju icke därav att en man iklädd prästkappa stiger upp på en predikstol och börjar tala. Satsen om att vi skola »*tillstädja* Anden» — en f. ö. ganska oevangelisk föreställning — att »förvandla det mänskliga ljud, som

örat uppfångar, till Guds egen stämma» har förvisso icke den obetingade giltighet, som herdabrevet dekreterar. Det andelösa kommer Anden aldrig, även om vi än så mycket ville tillstädja honom det, att förvandla till det andefyllda. Vi må vakta oss för t. o. m. skenet av att vilja tala om predikan på samma mekaniserande sätt som de romerske — med *sin* förvandlingslära — tala om mässan. Stadener uttalar en stark förkastelsedom över dem som utsprida den villfarande läran om predikans mänsklighet. Fortsättningen av det ovan anförda citatet lyder: »den som lärer och utsprider detta lägger stenar i vägen för Andens arbete att genom ordet kalla och väcka och helga själen. Han förleder människorna att tänka ringa om predikan, så att de icke taga det predikade ordet till hjärtat. Han försvårar eller förhindrar omvändelsen». För min del har jag emellertid den stilla misstanken, att det som förhindrar en predikan att verka vida mindre ligger i någon teori om predikans karaktär än i predikans faktiska beskaffenhet: har predikan ett starkt och andefyllt innehåll, så skall den nog verka — alla teorier till trots; har den det icke, så hjälpa icke ens de mest högspända teorier — det är snarare fara för att de göra saken värre.

Predikan befinner sig faktiskt för närvarande i ett läge, som måste betecknas såsom högeligen kritiskt. Hur till oigenkänlighet förvandlat är icke läget sedan reformationens dagar, då predikan snart sagt var den enda förkunnelse, som bjöds människorna! Vi kunna tänka redan därpå, att i våra dagar det religiösa budskapet möter människorna på mångfaldiga andra vägar än predikans. Predikan har därigenom icke samma previligierade och dominerande ställning som i gamla dagar. Men ännu mera måste vi tänka på den oerhörda konkurrens om själarna, som karakteriserar nutiden. Vilket virrvarr av röster! Och vilken djupgående förvandling av hela det andliga läget! Predikan står i en konkurrensställning som aldrig tillförne. Allt detta och mycket mera därtill ställer utomordentliga krav på predikan. Det är ingen lätt sak att i dessa tider tala till människorna med deras olikartade själslägen, att tala på ett sätt som verkligen griper själarna.

Det talas understundom om att vi skulle vara utpredikade i denna Ordets kyrka och lida av predikotrötthet. Det vore kanske icke i och för sig så underligt om så vore fallet. Visst är att man mången gång kan frestas att tänka, att det icke är Ordet som regerar i den evangeliska kyrkan, utan i stället orden — de oändligt många orden. Otaliga predikningar förklinga

ut i rymden utan gensvar — icke för att människor icke vilja lyssna, utan på grund av predikans egen karaktär. En kritisk engelsman skrev för någon tid sedan att predikanten hade två faror — den första: »having nothing to say», den andra: »saying it». För mången kyrkobesökare — och det icke alltid av de sämsta — är predikan icke sällan en paus, om icke något ännu värre.

Men trots allt detta och trots ännu mycket, mycket mera, som kunde vara att säga om predikans bräcklighet, är enligt min bestämda övertygelse satsen om predikotrötthet och predikoleda endast en halvsanning. Predikans läge må vara kritiskt, men det är ingalunda förtvivlat. Det finnes på samma gång i nutiden ofta en omisskännelig vilja att lyssna, när någon kommer som verkligen har något att säga till själarnas vård och väl. Vi vilja icke lyssna till mer eller mindre intressanta kåserier i sociala eller andra brännande dagsfrågor — vad predikanten har för meningar i dylika ting är den gudstjänstfirande församlingen skäligen likgiltigt — icke heller till mer eller mindre tvivelaktiga exegetiska utläggningar, icke heller till formfulländade vältalighetsprov — kan man strängt taget säga något värre om en predikant än när man beskriver honom som en »andlig vältalare?» Allra

minst vilja vi lyssna till teologisk polemik från predikstolen — den är om något en styggelse för Herren. Men tusenden och åter tusenden längta och tränga efter ett enkelt och uppriktigt ord som går direkt till klappande människohjärtan, ett ord som möter oss med evangeliets hela stränghet och med dess fulla tröst.

En randanmärkning kan här vara på sin plats. Kunde och borde icke vår kyrka bättre taga vara på de benådade predikanter, som finnas ibland oss? Är icke vår kyrkas organisation i detta stycke alltför stel och orörlig? Skulle det icke kunna givas dem som här undfått rika gåvor en större verkningskrets än den mycket inskränkta, inom vilken de ofta äro instängda? Tidens nöd kräver i detta avseende större rörlighet. Vi ha icke råd till den misshushållning, som nu i alltför hög grad äger rum.

När vi tala om och sträva för en liturgisk förnyelse, är meningen alltså icke den att vi, i missmod med tanke på predikans svårighet och bräcklighet, skulle vilja undanskjuta denna eller betrakta liturgin såsom ett slags surrogat, såsom ersättning för predikan. Predikan skall icke ersättas av något annat. Den kan i grunden icke ersättas. Den har sin fasta och omistliga plats i evangeliskt gudstjänstliv, nu lika mycket som

fordom. Den har sin egna och ovärderliga gåva att giva — likaväl som liturgin har sin.

Predikan är s. a. s. gudstjänstens rörliga faktor. I predikan möter oss förkunnarens viva vox. Det ena levande gudsordet möter oss här i individuellt utpräglad gestalt. Det kommer oss nära — om predikan eljest är något av vad den skulle vara — i nutidsgestalt, buret fram av ett broderligt hjärta. Det möter oss i en starkt personlig form, något som givetvis alls icke betyder att predikanten skulle predika sig själv. Däri att gudsordet här möter oss i en personligt, nutidspräglad gestalt ligger framför allt predikans speciella gåva. Däri ligger tillika dess ovanskliga och oförytterliga rikedom. Men från denna utsiktspunkt är det också lätt att se vad som är altarets och liturgins säregna karisma.

Liturgin representerar gudstjänstens fasta sida. Här är det icke bara *en* som talar. Hela den kristna kyrkan är med i altarets förkunnelse: de heliga skrifterna, det samfällda vittnesbördet i bekännelse och bön. Här får gudstjänsten sin fasta ryggrad. Här råder universaliteten och »objektiviteten» på ett helt annat sätt än på predikstolen. Även här är det först och sist fråga om gudsordet: intet kan vara skevare och mera missvisande än om man skulle

vilja lokalisera gudsordet endast till predikstolen. Båda dessa gestaltningar av gudsordet — predikstolens och altarets — skola samverka med och leda över i varandra, de skola komplettera och stärka varandra. Nutiden ställer stora krav på predikan. Men man har icke rätt att begära det omänskliga. Apostelns ord gälla alltid och allestädes: vi se endels och förstå endels. Tacksamheten över att icke allt hänger på den enskilde prästen, på vad han förmår eller icke, är uppenbarligen stadd i stark tillväxt — hos vem skulle den f. ö. kunna vara större än hos den präst, som besinnar sina egna begränsade möjligheter? Liturgin representerar ett trygghetselement: man vet att dock, hur det än må vara med predikan, det ena stora budskapet skall möta i sin mångskiftande rikedom i de heliga skrifternas gudsord, i bekännelse, bön och psalm. När man betänker hur predikan kunnat gestalta sig under *vissa tider* i den evangeliska kristenhetens historia, kunde man nästan vara frestad att giva det gamla Lutherordet om evangeliets vittnen under påvedömet en något annan och en smula tillspetsad vändning och säga: liturgin gör en vaktjänst om evangeliet — detta har dock icke försvunnit, trots predikan. I varje fall står liturgin för församlingens rätt

— gentemot alla ensidiga tidsriktningar och all extrem individualism.

Det är förvisso ingen tillfällighet att strävanden för liturgisk förnyelse så starkt gjort sig gällande överallt inom den evangeliska kristenheten under de senaste decennierna. Bakom dessa ligger en nyvaknad och fördjupad inblick i de höga värden, för vilka altargudstjänsten står. Insikten om det oförytterliga värde som också predikan äger står icke längre hindrande i vägen. Grundsatsen blir i stället: *allt* som överhuvud kan göras för gudstjänstlivets förnyelse måste göras. Intet får försummas eller vanvårdas. Och det är oss uppenbart att gudstjänstens liturgiska sida under långa tider varit utsatt för ringaktning och vanvårdnad. Både pietism och upplysning verkade i denna riktning. Det begynnande 1800-talet kom visserligen med en motrörelse. Men de vid denna tid härskande, av romantiken påverkade tankegångarna voro icke ägnade att giva någon verklig klarhet om liturgins ställning och betydelse. Därför blev denna motrörelse mera en övergående episod. Vanvården fortsattes i stort sett under det senare 1800-talet. Härtill inverkade de evangeliska väckelserörelserna, vilka — hur betydelsefulla de än i andra avseenden voro — icke hade någon uppskattning av gudstjänstlivets

fasta ordningar utan snarast betraktade dessa såsom en tyngande börda. Men även den teologi, som under beteckningen »modern» innehade ledningen vid slutet av århundradet och vid tiden för det senaste sekelskiftet, intog i grunden samma negativa hållning till gudstjänstens liturgiska sida — den visade härutinnan, liksom också på annat sätt, sin släktskap med upplysningstiden.

Understundom kan man få höra, att hela denna utveckling med dess minst sagt passiva ställning till liturgin skulle innebära ett konsekvent fullföljande av de reformatoriska principerna. Målet skulle alltså vara att nå fram till en »oliturgisk» gudstjänst, en gudstjänstform, för vilken bibelförklaringen skulle vara den enda legitima gestaltningen. Vår föregående utredning har visat hur missvisande och principiellt oriktig denna tankegång är. Allra minst kunna dylika »principer» göras gällande såsom de sant evangeliska inom en kyrka, i vilken Laurentius Petri på ett så förnämligt sätt fortsatte och fullkomnade det verk för det evangeliska gudstjänstlivets ordnande, som hans broder Olaus begynnt. Man studere Laurentius Petris av Nat. Fransén nyfunna och just publicerade gudstjänstordning: »Om kyrkans gudstjänst, dess delar och ordning samt vad och huru mycket av dess sång

med gott samvete och utan olägenhet enligt vår tids villkor kan sjungas i våra kyrkor». Det är oss tvärtom numera fullt klart, att den passiva och stundom negativa hållningen till liturgin ingenting annat är än vanvårdnad av ett arv, om vilkets höga värden vi blivit mera medvetna än någonsin. Det är icke bara vår evangeliska rätt utan också vår evangeliska plikt att vårda detta arv. Vi äro också fast beslutna att göra detta med alla till buds stående medel.

Kap. 3.

Reformtyper och riktlinjer.

Överblickar man de liturgiska reformsträvanden, som göra sig gällande på skilda håll inom den evangeliska kristenheten, så är det till en början tydligt att dessa kunna vara nog så olikartade. Tendenserna kunna gå i vitt skilda riktningar. Jag urskiljer nu närmast fyra olika huvudtyper.

En sådan huvudtyp kan bestämmas såsom *arkaiserande* eller *traditionalistisk*. Denna typ har tidigast och starkast framträtt inom den engelska kyrkan. Den härleder sina anor från Oxfordrörelsen och förfäktas i nutiden energiskt av den s. k. anglo-katolska riktningen inom Church of England. I sin extremaste gestalt har denna riktning en utpräglat romaniserande karaktär. Besläktade strömningar har under senaste tid också gjort sig gällande inom Tysklands evangeliska kyrka, samlade i den »högkyrkliga rörelsen» (die hochkirchliche Bewegung). Ett

organ för dessa strävanden i Tyskland är tidskriften Una sancta. Ett mycket karakteristiskt dokument föreligger på svenska i Friedrich Heilers bok »Evangelisk högkyrklighet — ett budskap till kristenheten». Den allmänna tendensen kan sägas ligga i viljan att tillvarataga särskilt fornkyrkans rika liturgiska arv.

Styrkan i dessa strävanden ligger först och främst däri, att man här har sinne för och eftertryckligt vill hävda, att också våra evangeliska, reformerade kyrkor äro grenar av den ena allmänneliga kristna kyrkan. Det kan vara betydelsefullt nog att dylika synpunkter få tränga sig fram i motsättning till en instängd och uppblåst konfessionalism, som — tvärtemot reformationens egen grundsyn — är benägen att så mycket som möjligt avklippa banden med den odelade kyrkan och att betrakta reformationskyrkorna såsom »nya» kyrkor. På många håll t. o. m. inom den »lutherska» kyrkan förefaller det, som om man alldeles skulle glömt bort huru avgjort vår kyrkas främsta bekännelseskrift — den augsburgiska bekännelsen — vill hävda den evangeliska kristendomens allmänkyrkliga karaktär[1].

[1] Jag tillåter mig att i detta sammanhang anföra den augsburgiska bekännelsens »beslut». »Detta är i det närmaste summan av den lära, som hos oss för-

Ingen invändning kan alltså i och för sig göras däremot, att den »traditionalistiska» liturgiska riktningen vill sträva efter att låta ett allmänkyrkligt drag prägla gudstjänstlivet. En dylik strävan är i sin mån ägnad att understryka och levandegöra den kristna endräktstanken. I samma grad som ett från exklusivitetens trångsynthet frigjort ekumeniskt sinne växer sig starkare inom kristenheten, skall man ock helt visst

kunnas, av vilken man må se, att däribland är intet, vilket icke överensstämmer med den heliga skrift och med den kristliga allmänneliga församlingen (ecclesia catholica), så ock med den romerska kyrkan, så mycket hon av de gamla författarna känd är. Och då detta så är, döma de okristligt, vilka begära att vi skola räknas ibland kättare. Men oenigheten och trätan är om en hop missbruk, som utan allt skäl och grund äro listeligen inkomna i Guds församling, och om än någon skiljaktighet häruti vore, borde likväl de påviska biskoparna vara så mänskliga, att de för den trosbekännelses skull, som vi nu hava gjort, måtte oss och våra trosbröder lida och icke förfölja, efter det att Canones eller den gamla kyrkolagen icke är så sträng, att den på alla ställen kräver lika kyrkoseder, ej heller hava kyrkostadgarna någonsin varit lika uti alla församlingar. Och eftersom hos oss största delen av de gamla kyrkostadgarna flitigt blivna behållna; är det falskeligen uppdiktat, att vi alla ceremonier och alla gamla kyrko-ordningar uti våra församlingar hava bortlagt. Men det har varit en allmän klagan, att några missbruk hänga vid de vanliga kyrkostadgarna, varföre dessa missbruk, eftersom de med gott samvete icke kunna gillas, äro mestadels förändrade vordna».

inse det berättigade och det värdefulla däri att gudstjänstformerna mera än hittills i allmänhet skett får giva uttryck åt det gemensamt kristliga. Det kan icke heller med några sakliga skäl bestridas, att den från liturgisk synpunkt egentligt skapande perioden inom den kristna kyrkans historia, den gammalkyrkliga, sluter inom sig sådana skatter som rost och mal icke fördärva, utan som äro lika levande och omedelbart tillgängliga nu som då de först blevo till. Det finnes givetvis ingen anledning att hävda, att den utgallring, som ägde rum vid reformationen, skulle ha sagt det sista ordet om vad som bör eller icke bör förekomma i en evangelisk gudstjänst. Det finnes självfallet intet hinder för att t. ex. upptaga en bön från Krysostomus' liturgi, om vi så skulle vilja. Allt beror i så fall på bönens innehåll och halt. I här berörda hänseenden kan den »traditionalistiska» liturgiska rörelsen bilda en hälsosam motvikt mot den icke så sällan förekommande bornerade »protestantism», som icke dömer efter det sakliga innehållet utan efter ursprunget och som därför är benägen att utdöma allt som icke äger vederbörligen sanktionerad reformatorisk ursprungsbeteckning.

Men å andra sidan är det blott alltför uppenbart, att denna liturgiska riktning, så som den gjort sig gällande både i England och

Tyskland, icke är utan sina betydande risker. I första hand kommer härvid i betraktande, att man icke alltid visar sig äga klar blick för den evangeliska kristendomens karakteristiska egenart. Självfallet kan ingen invändning riktas mot den stora omvårdnaden och höga uppskattningen av altarets sakrament, av nattvardsgudstjänsten. Men det kan icke nekas, att icke sällan en nattvardsuppfattning av oevangeliskt och romaniserande slag insmugit sig. Ville man bestyrka detta, kunde man särskilt hänvisa till den i England under senare decennier förda debatten om »reservation» av sakramentet och härtill sig slutande kultbruk. Ytterligare kunde påtalas, att traditionen understundom mera synes bliva mål än medel eller m. a. o. att man emellanåt kan påträffa en viss benägenhet att upptaga det gamla, redan därför att det är gammalt och fornt. I sammanhang därmed står då en bristande blick för liturgins karaktär av att vara en levande och växande organism. Man har en viss svårighet att fullt erkänna också det nu levande släktets rätt att vara med och utgestalta liturgin samt att i dess ram infoga sådant som ligger oss alldeles särskilt om hjärtat. Intresset är m. a. o. ensidigt inriktat på att konservera.

En annan huvudtyp kan betecknas såsom *estetiserande*. Man vill omsorgsfullt tillvarataga

gudstjänstens skönhetsvärden, man vill — för att bruka ett gammalt ord — framhäva gudstjänsten såsom »en *skön* Herrens gudstjänst». Det är här icke så mycket fråga om de liturgiska formulärens gestaltning. Intresset inriktar sig närmast på det gudstjänstliga utförandet och på gudstjänstens inramning samt icke minst på gudstjänstens musikaliska sida. Man vill vårda sig om själva kyrkorummet och dess prydning, smycka altaret med blommor och — levande — ljus, låta de gamla kyrkliga skrudarna med kyrkoårets olika färger komma i bruk o. s. v. Man vill se till, att den liturgiska läsningen och sången utföres på ett fullt värdigt och stilenligt sätt och man vill omsorgsfullt slå vakt om att kyrkomusiken i övrigt får den kyrkligt värdiga och ädla prägel som önskvärt är. Man vill därjämte anordna särskilda gudstjänster av mera kyrkomusikalisk typ och därvid rädda de kyrkomusikaliska rikedomarna från att ligga bortglömda och obegagnade. Att all dylik omsorg är tacknämlig och behövlig, torde vara uppenbart för var och en som betänker vilken vanvård och nonchalans som kunnat förekomma och som dessvärre icke sällan alltjämt förekomma. Gudstjänsten är förvisso ingen fiende till det sköna.

Det händer alltsomoftast att man med en viss överlägsen axelryckning talar om gudstjänst-

livets former — eller åtminstone somliga av dem. Dylik överlägsenhet förmenas vara tecken på en »evangelisk» ståndpunkt och på högre andlighet: därför att allt kommer an på själva innehållet äro, vill man säga, formerna mer eller mindre likgiltiga. Slutsatsen är falsk. Vanvård är alldeles icke något tecken på en högre andlighet. Överlägsenheten mot formerna är icke på sin plats. Långt hellre borde det heta: just därför att själva *gudstjänsten* är det allt behärskande, är *ingenting* likgiltigt av det som förekommer och sker i Herrens tempel. Vi sjunga med all rätt i psalmen om »gudstjänstens glädje och högtidlighet»: »hur väl det i ditt tempel går, hur helgedomen härlig står, det är stor lust att skåda».

Gudstjänstlivet tar det sköna i sin tjänst. Risken ligger icke i omvårdnaden om formerna — den kan i själva verket aldrig vara för stor. Men det finnes en risk. Den ligger däri att det estetiserande intresset kan vilja taga ledningen och att därmed själva gudstjänstsynpunkten kan komma att lida åverkan. Risken ligger m. a. o. däri att tjänaren kan vilja upphäva sig till herre.

Våra kyrkors inredning och utsmyckning måste helt och hållet bestämmas och präglas därav att gudstjänstsynpunkten är den allt avgörande, därav att kyrkorna äro till för att

tjäna den levande gudstjänstfirande församlingen. Den liturgiska läsningen och den liturgiska sången måste helt och hållet präglas därav att — icke en deklamerande eller skönsjungande liturg utan — Ordet självt framträder i all sin objektivitet. De liturgiskt och kyrkomusikaliskt betonade gudstjänsterna skola utgestaltas så att de icke få en konsertmässig utan alltigenom gudstjänstlig prägel. Skola vi t. ex. hålla matutin eller vespergudstjänst, så är det icke fråga om något slags mellanting mellan konsert och gudstjänst utan om gudstjänster, i vilka musiken gör tjänst för själva huvudsyftet. Självklart må också kyrkokonserter kunna anordnas i våra kyrkor. Men kyrkokonserter äro *en* sak och liturgiskt-kyrkomusikaliskt betonade gudstjänster en annan. Det torde icke kunna förnekas, att även här i landet under senare tid förekommit en del brokiga vesprar, där konsertsynpunkten konkurrerat med gudstjänstsynpunkten på ett sätt som förryckt vesperns enkelt värdiga gudstjänstkaraktär.

Med detta sistnämnda sammanhänger, att inga estetiserande synpunkter kunna få förrycka gudstjänstens karaktär av församlingsgudstjänst. Liksom den traditionalistiska synpunkten icke kan få leda till ett liturgiskt finsmakeri, som är otillgängligt för församlingen och förhindrar

dess aktiva deltagande, lika litet får den högst berättigade omsorgen om det sköna leda till ett estetiskt finsmakeri, som ställer församlingen utanför. Men detta betyder ingalunda, att kyrkomusiken skulle åstunda »folklighet» på vilka villkor som helst. Det betyder icke att man skulle ha att rätta sig efter en förskämd smak, som har behag till det banala och triviala. I detta stycke sammanfaller i själva verket det skönas intresse fullkomligt med gudstjänstlivets egen. Ty intet är viktigare än att de toner som skola tjäna gudstjänstlivet äro ädla och rena, sådana att de icke draga ned utan i stället lyfta upp. Liturgi och kyrkomusik äro såsom representanter för gudstjänstlivets förnäma och förpliktande kultur kallade att utföra en ständigt uppfostrande gärning. De besitta utomordentliga möjligheter för en dylik gärning och behöva alldeles icke komma i konflikt med folklighetens grundsats. Ty det gäller både om liturgi och om all kyrkomusik, när de äro som bäst, att deras signatur är enkel och tillgänglig värdighet.

Den tredje liturgiska reformtypen vill jag beteckna såsom den *mystiska* typen, ofta med ett inslag av romantik.

Lösenorden äro här: andakt, helgd, tillbedjan. Det är alltså frågan om stora och höga ting, ja, om sådant som är grundväsentligt för

allt vad kristen gudstjänst heter. Om gudstjänsten icke bäres av andakt och helgd, är den icke heller någon gudstjänst i anda och sanning. Det kan knappast förnekas att tillbedjansmomentet blivit otillbörligt undanskjutet inom evangeliskt gudstjänstliv och att just detta moment kräver en särskild omvårdnad, en starkare accent än det som regel haft. Det ligger i gudstjänstens karaktär att den skall få mynna ut i adoratio, i tackets och lovets tillbedjan av Guds suveräna kärlek. Jag vill alls icke säga, att detta moment överhuvud icke skulle funnits i våra gudstjänster, men väl att det behöver en starkare, ja t. o. m. långt starkare accent än det oftast haft. Vi ha här att göra med en förklarlig och i och för sig välbefogad reaktion mot den ensidigt intellektuellt betonade och föredragsmässiga karaktär, som vårt gudstjänstliv icke sällan haft.

Vi må icke undsticka oss och värja oss mot anklagelsen med att säga, att man här eftersträvar endast »ytliga stämningar». Vi ha kanske icke precis haft *så* mycket av »stämning» i våra gudstjänster, att vi behöva uppbåda nitet gentemot den. Det vore f. ö. ett underligt betraktelsesätt, som skulle vilja utmönstra allt vad stämning heter såsom varande av ondo. Kanske, när allt kommer omkring, den föraktade stäm-

ningen kan göra tjänst såsom den atmosfär, i vilken Gud nalkas människosjälen? Framför allt må det emellertid betonas, att det här icke bara är fråga om det man kallar stämning utan om något vida högre: andakt och helgd.

Men allt detta hindrar icke, att också denna reformtyp har sina risker och sina mycket betydande sådana. Man kan kanske allra bäst iakttaga var denna risk är belägen, om man studerar de liturgiska reformförslag, som framlagts av Rudolf Otto, vilken framstår såsom den mest typiske representanten för reformsträvanden av denna art. Det talas hos honom mycket om »tystnadens tjänst». Mycket av vad han här säger kan vara beaktansvärt nog och visst är att även tystnadens stillhet kan ha sitt berättigande inom evangeliskt gudstjänstliv. Men målet för denna tystnadens tjänst beskriver han så: »till den yttre tystnaden kommer den inre: själens och alla dess krafters sabbat och stillhet, das ruhige Einsinken in den ewigen Grund, das hohe Wunder der Einigung selber». Det är ingen tillfällighet att vi här möta mystikens gamla ord om Einsinken in den ewigen Grund. Risken är att här den kvalitativa, av Kristus bestämda och präglade gudsbilden sjunker undan för det kvalitetslösa, obestämda och dunkla, att det under, inför vilket vi tillbedjande stanna,

icke är det innehållsfyllda utan det innehållstomma. Detta sammanhänger med hela grundsynen i Ottos eljest i så många avseenden beundransvärda bok Das Heilige. Det Heliga och outgrundliga ligger egentligen icke i det vi fatta av det Gud tillhör, utan i något där bakom. Det är m. a. o. icke den gudomliga kärleken själv, som är det outgrundliga undret, såsom det var för aposteln Paulus, när han talade om den »Guds frid, som övergår allt förstånd». Jag hänvisar här till vad som i det föregående sagts om hur »Ordets princip» står för gudsbildens kvalitativt bestämda innehåll (sid. 26).

Slutligen urskilja vi en *moderniserande* reformtyp.

Man vill här föra den egna tidens, det nu levande släktets talan. Man vill säga, att den evangeliska gudstjänsten icke kan få äga museikaraktär, att det icke kan få vara fråga om en förevisning av gamla tiders kristna fromhet och gudstjänstliv, utan att gudstjänsten måste så utgestaltas, att de som besöka den mötas av ett språk som de förstå och av tankar som tränga till hjärtat. Kyrkan skall vara som ett hem, där man verkligen kan känna sig hemmastadd och där man är förtrogen med vad som sker och vad som bjudes.

Det är tydligt, att det bakom sådana tankegångar döljer sig ett högst ligitimt liturgiskt intresse. Den kristna kyrkans liturgi är icke något en gång för alla givet och slutgiltigt fixerat. Den är en levande byggnad, som aldrig blir färdig. Alla tider och alla släkten ha rätt — och plikt — att vara med i arbetet. Varje släkte har helt viss något som ligger det alldeles särskilt om hjärtat. Det är i varje tid något särskilt som klappar på tempeldörrarna och vill in i helgedomen. Men om alltså den princip, för vilken denna reformtyp står, har sitt berättigande, så måste det å andra sidan sägas, att typen — icke mindre än de föregående — har sina mycket påtagliga risker.

Till en början kunna vi konstatera tvenne ting: dels att meningarna inom detta läger, såsom naturligt är, gå mycket i sär — typen har icke samma enhetliga karaktär som de i det föregående behandlade, dels att den teologiska bakgrunden för de hithörande reformsträvandena, sådana som de t. ex. gjort sig gällande i Sverige, vida mindre äro att finna i de strömningar och tankeriktningar, som f. n. tränga sig fram inom den evangeliska teologin, än i den teologiska grundsyn, som var dominerande ungefär vid förra sekelskiftet. Det som utgives för »moderna» reformkrav har därför, teologiskt sett, icke sällan något ganska förlegat över sig.

Det är påfallande, att man från detta håll i allmänhet är vida mindre intresserad för liturgiskt nyskapande än för vidtagande av en del enskilda förändringar av de liturgiska formlerna. Intresset är mera negativt än positivt. Man vill, ibland icke utan skäl, taga bort sådana ord och uttryck, som anses vålla svårigheter för de gudstjänstbesökande och som blivit mer eller mindre främmande för nutidens sätt att tänka och tala. Den apostoliska trosbekännelsens ställning har ivrigt diskuterats. Det egendomliga är emellertid, att man, när man här argumenterar i den evangeliska kristendomens namn, i själva verket ofta visar en bristande insikt i vad en evangelisk hållning till givna formler innebär och en bristande blick för den symboliska karaktär, som *alla* våra »dogmatiskt» fixerade uttryck äga. Man utgår i så fall icke från en evangelisk hållning, för vilken alltid det andliga innehållet måste vara det väsentliga, utan från en lagiskt bokstavsbunden grundsyn.

När positiva förslag i övrigt framställas från denna utgångspunkt äro de ofta påfallande tafatta och präglade av svag stilkänsla. Drastiska exempel på vad man kan tillåta sig, när man tar sig för att vilja göra om det hela utifrån vissa doktrinära synpunkter, skulle utan svårighet kunna anföras också från den svenska

liturgiska litteraturen under senaste år — men jag föredrar att förbigå sådana reformiverns utslag med tystnad[1]. Man har icke sinne för att kyrkans liturgi är en vördnadsvärd byggnad, där man icke kan styra och ställa hur som helst, efter vars och ens privata godtycke och där man icke gärna kastar de livserfarenheter seklerna gjort överbord i en hastig vändning. Skulle man vilja reformera enbart från dessa utgångspunkter såsom de utslagsgivande, så skulle det betyda, att liturgin komme att omgestaltas efter en viss bestämd, för tillfället dominerande tidsriktning — avskräckande exempel på vart detta

[1] Blott ett enda exempel må anföras. För några år sedan utkom här i Sverige ett förslag till ny evangeliebok. Den reformivrande förslagsställaren ansåg det nödigt att bygga om kyrkoåret. Med de dogmatiskt-doktrinära synpunkter, från vilka han utgick, skulle nu kyrkoåret s. a. s. börja från början och på första söndagen i Advent skulle därför predikas om skapelsen. En dylik idé har onekligen mera karaktär av via antiqua än via moderna. Det skulle säkerligen icke falla någon människa, som verkligen tänkt igenom de kristna trostankarna i deras inre sammanhang, in att begynna med skapelsetanken. Men vi bortse härifrån. Första söndagen i Advent har i vårt kyrkoliv en starkare ställning än någon annan helgdag med undantag av jul och påsk. Dess karaktär är innerligt sammanbunden med dagens firningsämne. Nu skulle detta ändras av doktrinära grunder. Kan dylik reformverksamhet fröjda andra än förslagsställaren själv?

leder saknas som bekant icke i liturgins historia. Liturgin skulle därmed upphöra att göra den skyddstjänst som den är satt att göra, nämligen att stå över det enbart individuella och det enbart tidsbestämda, att representera den fasta »objektiviteten» gentemot det växlande och rörliga.

Den överblick vi här företagit över några i nutiden framträdande liturgiska reformtyper har visat, att de alla, var och en på sitt sätt, stå för väsentliga gudstjänstvärden, men också att var och en av dem sluter inom sig betydande risker. Det är tydligt, att ingen av dessa fyra huvudtyper ensam kan vara skickad att tillvarataga det evangeliska kristendomslivets gudstjänstliga intressen. I övrigt torde den här företagna kritiska analysen ha understrukit och ytterligare belyst de allmänna liturgiska grundsatser, som i föregående kapitel utvecklades (jmfr ovan sid. 25 f.). Till det här sagda må nu endast, såsom en konsekvens av nyss företagna analys, läggas följande grundsats: liturgins utgestaltning bör ske enligt dubbelprincipen: *pietet och frihet,* båda förbundna med varandra i oupplöslig gemenskap.

Den kristna kyrkans liturgi är en utomordentligt vördnadsvärd byggnad, där man icke kalfatrar om på måfå med pietetslös klåfingrighet. Att här vilja göra sig urarva är ett bevis på inre fattigdom och leder till misär. Vägledande i eminent mening bliva givetvis de klassiska tiderna: den stora byggnadstiden inom den gamla kyrkan och reformationens nydaningstid — vad denna sistnämnda beträffar framträder självklart för oss den egna svenska traditionen såsom i särskild grad förpliktande: svenskt liturgiskt förnyelsearbete måste troget bevara kontinuiteten med det bästa inom den svenska traditionen. Men den pietetsfulla hållningen har intet att göra med bokstavsträldom. Inga forna tiders avgöranden äro såsom sådana sakrosankta, de må de stödja sig på än så förnämliga auktoriteter. Det avgörande är aldrig den historiska ursprungsfrågan utan alltid det sakliga innehållet. Därför har också nutiden sin rätt. Den har rätt både att pröva och att skapa nytt. Vad detta sistnämnda beträffar skulle jag i detta sammanhang särskilt vilja fästa uppmärksamheten vid liturgins böneavdelning. Förvisso har vår egen tid med sin säregna nöd också sina speciella bönemotiv, som äro förtjänta att få vara med, när den kristna församlingen firar gudstjänst.
